

Kákóczki Balázs

**Az Észak-alföldi régió városainak szocialista kori története
(Berettyóújfalu, 2018.)**

A Legenda Közművelődésért Egyesület 2012-ben indította útjára Magyarország egyes régióinak történetével foglalkozó tudományos konferenciasorozatát. A konferenciasorozat céljával azt tűzték ki, hogy lehetőséget adjanak a regionális történetkutatás országos és helyi viszonyok közötti szintjének bemutatására, annak modern várostörténeti módszerekkel és kutatási eredményekkel való megjelenítésére. A sorozat harmadik állomását *Az Észak-alföldi régió városainak szocialista kori története* címmel tartották a berettyóújfalui Bihari Múzeumban 2016. november 25-én. A konferencia a Bihari Múzeum, a Legenda Közművelődésért Egyesület és a Parola Közhasznú Egyesület közös szervezésében valósult meg Berettyóújfalu Város Önkormányzata és a Bihari Múzeumért Alapítvány támogatásával. A megegyező címmel ellátott konferenciakötet két évvel később látott napvilágot és hat előadás átdolgozott változatát tartalmazza. A konferencia egyedi volt abban a tekintetben, hogy a hagyományos gazdaság-, társadalom- és várostörténeti témák mellett helyet kaptak az irodalomtörténeti, a néprajzi és a földrajzi tematikájú előadások is.

A konferenciakötet első tanulmányában Szikla Gergő a tanácsi korszak közigazgatási változásait és azok Hajdú-Bihar megyei kihatásait vizsgálta meg, miközben kiemelt figyelmet szentelt a közigazgatás területi-szerkezeti változásaira és a járásrendszer átszervezésére. A második világháborút követően a közigazgatás átalakítása felé tett első lépéseket főképp az ország újbóli megcsonkítása indukálta. Hajdú vármegyét a trianoni határok visszaállítása érintette ugyan, azonban területét és járási felosztását egyelőre meghagyták. A vármegye központja Debrecen maradt, ami egyúttal megyeszékhely és járásközpont is volt egyben. Bár a világháborút követő néhány évben szinte mindegyik párt előállt a saját közigazgatási reformkoncepciójával, a kommunisták hatalomra jutásukat követően azonnal hozzáálltak a tanácsrendszer kiépítéséhez. Ennek első állomása volt az 1950-es megyerendezés, amely során Hajdú és Bihar vármegyéket egyesítették.

A tanácsrendszer kialakítása felé vezető út következő állomásai az I. és II. Tanács törvények voltak: megszüntették a vármegye elnevezést és az államigazgatás területi egységivé a megyéket, a járásokat, a városokat és a községeket tették. Hajdú-Bihar megyében hét járást alakítottak ki. A megyeszékhely továbbra is Debrecen maradt, mint megyei tanács alá rendelt város. Hajdúnánás, Hajdúböszörmény és Hajdúszoboszló a debreceni járási tanács alá rendelt járási jogú városok lettek. A II. Tanács törvény elsősorban a tanácsülés és a végrehajtó bizottság feladatait és működését szabályozta és jelentősen átalakította a városigazgatás rendszerét. 1954-től Debrecen megyei jogú város, míg Hajdúböszörmény, Hajdúnánás és Hajdúszoboszló járási jogú város lett.

A megyék közigazgatási átszervezése a következő évtizedekben is folytatódott. 1956-tól megindult a járások összevonása, az 1970-es években pedig megjelentek a községi és nagyközségi közös tanácsok, amelyek Hajdú-Biharban eddig nem voltak jellemzőek. Pl. Újléta-Vámospércs, Tépe-Derecske stb. nagyközségi közös tanács. A járási tanácsok kvázi önkormányzati jellegét az 1971-es III. tanács törvény szüntette meg és irányításukat a megyei tanácsok járási hivatalai vették át. Fontos változás volt a „városkörnyék” igazgatási forma bevezetése, amelynek elnöke a városi VB-titkár lett. Ilyen városkörnyék volt

pl. Hajdúböszörmény Hajdúviddel vagy Hajdúszoboszló Nagyhegyessel. Mivel azonban a községi és nagyközségi közös tanácsokhoz tartozó települések száma tovább nőtt, a járási rendszer egyre súlytalanabbá vált, amiket 1983 végén meg is szüntettek. 1984-ben megint új rendszer lépett életbe és a területigazgatás alapja a városkörzet lett, pl. Berettyóújfalu város és városkörnyék, Hajdúnánás város és városkörnyék stb. A rendszerváltozás előtt nem sokkal megkezdődött a várossá nyilvánítás folyamata, ami okafogyottá tette a városkörnyékek létjogosultságát.

Szilágyi Ferenc igazán figyelemfelkeltő és tanulságos előadást tartott a 20. századi nagyváradai etnikai cserékről. Arról a Nagyváradról, amely a 20. században összetett átalakuláson ment keresztül: határmódosítások, változatos nyelvű kisebbségek, perifériaszerep stb. A szerző elmondása szerint Nagyvárad gazdag történelmi háttérrel és sokszínű kulturális gyökereivel még mindig az útját keresi a 21. században. Mindez abból vezethető le, hogy Nagyvárad nyelvi és etnikai összetétele gyorsan reagált a 20. század megannyi történelmi kihívására: világháború alatti deportálások, kontrollált emigrációk, tervszerű iparosítás, tömeges betelepítés. Ugyanakkor felhívja a figyelmet arra is, hogy a gyors átalakulások „spontán” módon is lejátszódhatnak, felülről vezérelt szándékoktól függetlenül.

Nagyvárad etnikai mozgásait a város környékével, szomszédos településeivel együttesen volt érdemes megvizsgálni. A négy mezőváros egyesülésével létrejött Nagyvárad rövid idő alatt a magyar városhierarchia második szintjére került a 19. században és a térség regionális centrumává vált. Társadalmá már ekkor sem volt homogén, sőt igazán heterogén képet felekezeti szempontból mutatott, hiszen a görög- és római katolikusok, a reformátusok, az ortodoxok és a zsidók is központjuknak tekintették. Nyelvhasználat szempontjából a magyar volt a domináns. A város etnikai összetételét a szerző az etnikai, felekezeti kimutatásokból, illetve a népszámlálási adatokból vizsgálta meg. Ezekből megtudhatjuk, hogy nemcsak a város népessége növekedett töretlenül 1910 és 1992 között (64 ezerről 222 ezerre), hanem a lakosság összetétele is; a magyar ajkú lakosság lélekszáma folyamatosan csökkent, míg a román ajkú lakosság száma folyamatosan nőtt az évtizedek folyamán. A szerző tekintetbe vette a háborús veszteségeket, az uralomváltásokkal együttjáró el- és beköltözéseket, a szocializmus kori iparosítás hatásait, a szomszédos községek beolvasztását, a „kozmetikázott” értékeket, vagyis több olyan mutatót, amelyeket összeolvasva objektív képet kaphatunk Nagyvárad 20. századi etnikai átalakulásáról. A magyar-román népességváltozást egy egyszerű, de sokatmondó táblázat is összefoglalja, amely már önmagában is elég arra, hogy magyaríratot adjon a magyar népesség jelentős visszaesésére. A magyarok létszámának további aránycsökkenése valószínűsíthető, amely, ha 25% alá kerül, az nemcsak lélektani, hanem jogi értelemben is negatív mérföldkő lesz.

A konferenciakötet harmadik tanulmányában Sebők Balázs azzal foglalkozott, hogy az Alföld ÉNY-i részén fekvő, nagy történelmi múlttal rendelkező agrárvárosra, Jászberényre miként hatott a szocialista iparosítás első két évtizede. Az elemzés fókuszába két gyár, a Fémnyomó- és Lemezárugyár, illetve az Aprítógépgyár került. Mindkét gyár az első öt éves tervidőszak ipartelepítéseiének köszönhetően került Jászberénybe, ahol addig a lakosság döntő többsége mezőgazdaságból tartotta fenn magát. Ez a jelenség persze egyáltalán nem volt egyedül és Jászberény is azon alföldi települések sorába tartozott, ahol a földművelőkből ipari munkásságot akartak formálni és ahová úgy telepítettek ipart, hogy hiányoztak a szükséges nyersanyagok és adottságok. A legnagyobb beruházás az eredetileg a hadiipar kiszolgálására tervezett Fémnyomó- és Lemezárugyár volt, amelyet

az ellenség megtevéstése miatt élelmezésipari gépgyárnak álcáztak. A gyár futószalagjairól polgári profilú termékek is kikerültek (alumíniumedények, söröshordók stb.), de a környéken mindenki tudta, hogy valójában haditermékek gyártásával foglalkozik a vállalat. A Fémnyomó- és Lemezárugyár tipikusan szocialista jellegű termelőegység volt, annak minden jellemzőjével: anyaghiány, rossz minőség, sok selejt, szakembergárda hiánya, „élüzem” minősítés, közben súlyos működési zavarok, alacsony munkamorál stb. A vállalat működése a 60-as évek második felében lezajlott profiltisztítás és vezetőváltás után stabilizálódott, melyeknek köszönhetően a magyar szocialista ipar egyik mintavállalatává nőtte ki magát. Bár a polgári profilú termékek gyártása továbbra is megmaradt, egy magyar szabadalom alapján a hűtőelemek, illetve hűtőszekrények lettek a gyár első világhírű termékei és ezek hoztak tényleges áttörést. 1964-ben megszületett a Jászberényi Hűtőgépgyár, amely innentől kezdve valamennyi magyarországi hűtőgép gyártója lett.

Jászberény és környéke a szocialista iparosítás klasszikus jegeit mutatta a 70-es években. A két nagyüzemnek köszönhetően a korábbi foglalkozási arányok felborultak. Csökkent a mezőgazdaságból élők és nőtt az iparból élők száma, kifejlődött a munkásosztály. A megye agrár-ipari megyévé változott. A dinamikus fejlődés mellett természetesen volt még mit tenni, például a férfi és női keresetek egyenlősítése, a munkásosztály érdekképviselete, a munkakörülmények vagy a munkások iskolai képzettsége terén. Mindezek ellenére az újonnan telepített nehézipar tartósan gyökeret tudott verni Jászberényben, amely jelentős mértékben átformálta a város gazdasági és társadalmi életét. Ahogy a szerző is fogalmaz, ennek a folyamatnak voltak nyertesei és vesztesei is, *„az viszont kétségtelen, hogy mind a mai napig az akkoriban lerakott ipari alapok képezik a város gazdasági életének motorját.”*

A szocialista átalakulás újabb tipikus példája Berettyóújfalu városa, amelynek társadalmi változásait az MSZMP-iratok tükrében vizsgálta meg Husvéth András és Kovács Gergely. A forrás csoport kiválasztása és feldolgozása indokolt volt, hiszen a Hajdú-Bihar Megyei és Berettyóújfalu Járási Bizottsági iratok tartalmazzák azokat az információkat, amelyek elengedhetetlenek a település és szűkebb környékének megismeréséhez. A csaknem 30 oldalas tanulmány rendkívül alaposan járja körül a mezővárosból iparvárossá váló Berettyóújfalu társadalmi és gazdasági átalakulását és a városiasodó környezet kifejlődését, annak minden pozitív és negatív kihatásával: ipartelepítés, villamosítás, tévesztés, mezőgazdasági dolgozók számának csökkenése, paraszti életforma eltűnése, nők tömeges munkába állása, többgenerációs családszerkezet átalakulása, szolgáltató szektor erősödése, kereslet-kínálat bővülése, életszínvonal emelkedése, lakásépítések, ingázás megjelenése, kultúra stb. Berettyóújfalu is hasonló utat járt be, mint Jászberény: nemcsak térségi szerepe és gazdasági termelése öltött új formát, hanem az itt élő emberek élete is, amely egy-két generáció alatt annyit változott, amire azelőtt évszázadokig nem akadt példa.

A tanulmány erőssége, hogy a különféle társadalmi rétegek urbanizációs kihívásainak bemutatása mellett nem feledkezett el a cigányságról sem, akiknek az elmaradottsága és megítélése már akkoriban is kulcskérdésnek számított. A cigányság integrálása nemcsak azért okozott hatványozottabb problémákat, mert elveszítették a lehetőséget a hagyományos kiegészítő-szolgáltató tevékenységek végzésére, hanem azért is, mert alacsony iskolázottságuk miatt már eleve hátrányból indultak. Ezt csak fokozta a velük szembeni előítélet, amely az 5-6. osztály körül kezdett problémássá válni. Mint szinte minden korszakban, a cigányság integrálásához ekkoriban is két út kínálkozott: munka és oktatás. A

szerzőpáros részletesen kifejti, hogy a vizsgált korszakban milyen integrációs tevékenységet folytattak a járásban és hogy milyen eredményeket értek el.

Bulcsu László a nagyváradai piac szocializmusbeli működéséről és változásairól tartott előadásában elsősorban a borsi és a körösnagyharsányi káposzta termesztésével és kereskedelmével foglalkozott. A vizsgálatban párhuzamosan hasonlította össze a két települést, illetve törekedett annak bemutatására is, hogy a káposztatermesztésnek milyen hagyományai maradtak fenn napjainkban. A szerző a minél alaposabb ismeretanyag összegyűjtése érdekében terepmunkára is vállalkozott káposztaültetésen, -szedésen, piaci árusításon és káposztafesztiválon. Végül a szerző a begyűjtött adatokat és tapasztalatokat az eredeti árusítási helyre, Nagyváradra koncentrálni elemzi.

A téma prezentálása a szakirodalom ismertetésével indul, ami azért hasznos, mivel laikusként nem is gondolnánk, hogy a kertkultúrák és a piackörzetek történeti aspektusairól is vannak szakmunkák. A szerző többször is meghivatkozta Boross Mariettát, mint a kertkultúrák első nagy kutatóját és Varga Gyulát, aki a Debrecen és Nagyvárad környéki dinnye-, hagyma-, zeller- stb. termesztést vizsgálta. De más szerzők írásait is bemutatja, bizonyítva azt, hogy a témában van potenciál és további kutatásra érdemes. Valójában csak ezután „vág bele” a szerző a körösnagyharsányi káposzta „termesztésébe” és „értékesítésébe”. A településen a káposztatermesztés eredetileg jövedelemkiegészítő funkcióval rendelkezett, hiszen mondhatni költségmentes tevékenységnek számított. A trianoni határok meghúzását követően a nagyharsányiak váltak a káposztakereskedelem fő ellátóivá. A szocializmus idején csak a nem téesztagok vitték tovább a káposztatermesztés hagyományát, amit adófizetés fejében végezhettek. A román rendszerváltozás után fokozatosan megszűnt az eladásra való termelés és már csak magáncélokra termesztettek. A fejezet egyik érdekes része a káposztatermesztés folyamatának bemutatása visszaemlékezések alapján, ami a sokrétű forrásfelhasználás újabb bizonyítéka.

Ellentétben a nagyharsányival, a borsi káposztatermesztésnek nemcsak múltja, hanem jelene is van. A rendszerváltást követően Borson sokan megmaradtak a termelésnél, elsősorban a családi gazdaságokban, modern technikai-technológiai keretek között: nagyfokú gépesítés, fóliás termesztés, rezisztensebb magok beszerzése. Sajátossága még, hogy nem jövedelemkiegészítő, hanem fő jövedelemforrást biztosító szerepe van a káposztának. A két kultúra közötti kontraszt főképp a szocializmus során megváltozó termesztésben és értékesítésben mérhető le. Borson jobban kihasználták a konyhakerti termesztésben rejlő lehetőségeket, családok, rokonok fogtak össze, innovatívabb megoldásokat alkalmaztak stb. Pl. a káposztát krumplival ültették össze, törekedtek más fajták beszerzésére, egész évben árusítottak. A legnagyobb felvásárló piac Nagyváradon volt, ahol bár szigorú piaci felügyelet működött a rendszerváltás előtt, mindig elkelt a portéka, így megérte káposztát termesztetni.

A konferenciakötet utolsó tanulmánya Babosi László tollából származik: *A Hangsúly című nyíregyházi hangos folyóirat története (1983–1987)*. A *Hangsúly* valójában a szocialista rendszer puhulásának egyik irodalmi terméke volt. „Egy bírányzó folyóirat feltételezett olvasóinak.” – ahogy később a szerkesztők vallották. Az 1980-as évek elején az egyre nagyobb mozgásteret és autonómiát követelő irodalmi szerkesztőségek új lehetőségeket és felületeket kerestek fiatal és tehetséges alkotóik megnyilvánulására. A nagykállói Ratkó József költő, könyvtárigazgató kezdeményezésére alapított folyóirat úgynevezett „hangos” és „élő” folyóiratként indult útjára, amelynek lapszámait nyíregyházi és debreceni színészek, előadóművészek, valamint írók nyilvános előadások keretében rögzítették hangszalagra.

E különleges vállalkozás első felvétele 1983. november 27-én csendült fel a Magyar Rádió Nyíregyházi Stúdiójából és 1987. április 26-ával bezárólag minden hónap utolsó vasárnapjának délelőttjén elhangzott egy-egy negyvenperces műsor, összesen 43 alkalommal. A folyóirat számai között a legkülönfélébb irodalmi műfajokat lehetett megtalálni: vers, széppróza, hangjáték, interjú, kritika, vita, kisszociográfia stb. A *Hangsúly* kedvező fogadtatásra talált mind a szakma, mind a közönség körében, amely még több munkára sarkallta a szerkesztőket és az előadások szervezőit, technikusait. Az irodalom mellett egyre nagyobb hangsúlyt fektettek a folklór és a hagyományos paraszti társadalom bemutatására, vagy az ún. „bartóki” esztétikai normák szemléletének közvetítésére is. Bár a „hangos periodika” szellemi központja Szabolcs-Szatmár megyében volt, ők maguk elvetették a provincializmust és azt vallották, hogy kárpát-medencei irodalmat kívánnak közvetíteni. A későbbiekben más műfajok képviselőinek, pl. kortárs drámaíróknak, kisebbségben élő magyar alkotóknak és kortárs magyar íróknak, költőknek is kínáltak lehetőséget a megszólalásra. A regionális siker hatására később válogatásblokkokkal is jelentkezett a *Hangsúly*, sőt az is felvetődött, hogy repertóriumot és antológiát adnak ki az elhangzott műsorok anyagaiból, erre azonban már nem került sor. Nemcsak megyei, hanem országos szinten is egyre többet cikkeztek a folyóiratról. 1986. január 1-én délután a Kossuth Rádió már egyórás műsorra adott lehetőséget, amely óriási elismerés volt a szerkesztőknek, a szerzőknek és a nyíregyházi stúdió munkatársainak. A *Hangsúly* még a belügyi szervek figyelmét is felkeltette.

A folyóirat fejlődése a rendszerváltás előestéjén megakadt és amilyen gyors népszerűsége tett szert, olyan gyorsan elenyészett. A szerkesztőbizottság feloszlott, akik azt vallották, hogy rajtuk kívülálló okok miatt nem tudták elérni végső céljukat. A folyóirat felélesztésére még tettek kísérleteket más formában 1988-ban és 1990-ben, azonban a korábbi támogatást már nem tudták elérni. Babosi László kiválóan összefoglalta a *Hangsúly* szerepét: *„Az »illékony« folyóirat bebizonyította, hogy a kelet-magyarországi régióban helyi és a régióhoz kötődő szerzők közreműködésével életképes lehet egy nívós, önálló szellemi műhelyként működő hangos – vagy nyomtatott – irodalmi-művészeti folyóirat. Úgy véljük nem túlzás a megállapítás, hogy (...) tabutémák folyamatos taglalásával, a kimondhatóság kereteinek feszegetésével a folyóirat hozzájárult a rendszerváltás helyi előkészítéséhez.”*